

Семантычныя групы прозвішчаў Нараўлянскага раёна

У.А. БОБРЫК

У артыкуле даецца семантычны аналіз прозвішчаў жыхароў Нараўлянскага раёна. Вылучана 10 лексіка-семантычных груп слоў, што сталі асновай для ўтварэння прозвішчаў. У выніку аўтар даследавання прыйшоў да высновы, што найбольш ужывальнымі з'яўляюцца прозвішчы, утвораныя ад назваў прафесій, роду заняткаў, фізічных і разумовых характарыстык чалавека. Меншую частку складаюць прозвішчы, утвораныя ад прадуктаў харчавання, геаграфічных назваў.

Ключавыя словы: прозвішча, семантыка, апапелятыўнае прозвішча, адтапанімічнае поле, словаўтварэнне, лексіка-семантычная група.

The articles gives the semantic analysis of the Narovlya region citizens' surnames. Ten lexico-semantic word groups that have become the basis for surname formation are singled out here. As a result the researcher has come to the conclusion that the most common surnames are the ones formed from trade (professions), physical and mental characteristics of a person. The minority part includes the surnames formed from food products and geographical names.

Keywords: surname, semantics, appellative surname made from name, toponymic field, word-formation, lexico-semantic group.

Лексічны склад беларускіх прозвішчаў надзвычай багаты і разнастайны. Паходжанне многіх беларускіх прозвішчаў матываванае. Аналіз семантыкі і структуры прозвішчаў – цікавая, каштоўная і цяжкая справа, што прызнаецца многімі антрапанімістамі. Ён, на думку А. Суперанскай, «дае значную інфармацыю, якая ўяўляе цікавасць для гісторыкаў, этнографі, сацыёлагаў, а таксама лінгвістаў. Пры параўнанні лексічных палёў, па якіх размяркоўваюцца асновы прозвішчаў у розных мовах, можна зрабіць вывады пра агульнасць або, наадварот, рознасць нацыянальных культур асобных народаў» [1, с. 81].

Прозвішчы апапелятыўнага паходжання ў беларускай мове складаюць прыкладна каля паловы ўсіх прозвішчаў. Вядомы антрапаніміст М.В. Бірыла адзначае, што «з пункту погляду гісторыі мовы апапелятыўная антрапанімія з'яўляецца захавальнікам, кансервантам лексікі папярэдніх эпох, дае матэрыял для больш глыбокага вывучэння гістарычнага слоўніка, моўных узаемасувязей» [2, с. 4]. Згодна з гэтым у якасці матываваных асноў для ўтварэння прозвішчаў магла выкарыстоўвацца лексіка, якая адлюстроўвае самыя разнастайныя галіны жыццядзейнасці народа і акаляючай яго рэчаіснасці – быт, заняткі, становішча ў сям'і і грамадстве, фізічныя, разумовыя і маральныя якасці, пачуцці, сацыяльны ўклад, жывёльны і раслінны свет і пад. У гэтым сэнсе антрапанімы, утвораныя ад апапелятыўнай лексікі, з'яўляецца кладоўкай гісторыка-культурнай спадчыны, даюць каштоўны матэрыял для вывучэння агульнай гісторыі народа. Пры ўтварэнні прозвішчаў Нараўлянскага раёна выкарыстоўвалася лексіка разнастайных семантычных груп.

Прозвішчы, суадносныя з назвамі прафесій, родам заняткаў, сведчаць пра разнастайнасць прафесій у Беларусі. З развіццём грамадства некаторыя прафесіі зніклі, а разам з імі страціліся і іх назвы, што ляжалі ў аснове прозвішчаў, тым не менш іх этымалогія ў большасці застаецца празрыстай. Прозвішчы, суадносныя з назвамі прафесій, роду заняткаў або выконваемага дзеяння, назвы службовых і ваенных асоб уяўляюць сабой каштоўную крыніцу для вывучэння гісторыі мовы і культуры. Гэта ў нейкай ступені энцыклапедыя нашага грамадства.

Алейнік 'той, хто робіць алей' [2, с. 20], **Баброўнік** ст. бел. *бобровник* 'лавец баброў' [2, с. 29], **Бандарэнка**, **Бондар** 'майстар па вырабу драўлянай пасуды' [3, с. 395], **Бараш** 'чалавек, які робіць шатры ці прыслужвае ў шатры' [2, с. 42], **Бортнік**, **Бортнікаў**, **Бортніцкі** ст. бел., рэг. 'пчаляр, які займаецца бортнымі пчоламі' [2, с. 59], **Буднік** ст. бел. 'рудакоп' [2, с. 64], **Вашчанка** рэг. 'збіральнік вашчыны' [2, с. 84], **Воінаў** < ад воін [2, с. 88], **Ганчароў**, **Ганчарэнка** 'той, хто вырабляе гліняную пасуду' [2, с. 101], **Гарбар**,

Гарбарчук ‘той, хто займаецца апрацоўкай і вырабам шкур’ [4, с. 29], **Грабоў** ‘той, хто грабе, зграбае сена, салому’ [2, с. 115], **Гутнікаў** < ад гутнік [2, с. 123], **Драка, Драко** ‘той, хто дзярэ’ [2, с. 135], **Дубовік** рэг. ‘рулявы на лодцы плытагонаў, якая называецца ‘дуб’; рус. *дубовик* ‘лодочнік, перавозчык’ [2, с. 139], **Жаўнячок** < ад жаўнер [2, с. 145], **Залатар** ст. бел. ‘залатых спраў майстар’ [2, с. 155], **Злотнік** уст. ‘залатар, майстар па вырабу розных рэчаў з золата; ювелір’ [4, с. 335], **Кавалёнак, Каваленка, Кавалёў, Кавальскі, Кавальчук** < ад каваль [2, с. 166], **Кажадуб** ‘дубільшчык шкур’ [2, с. 167], **Казак, Казакевіч, Казачонак, Казачэнка** ‘на Русі ў 15–17 стст. – вольны чалавек з прыгонных сялян, халопаў, гарадской беднаты, якія ўцякалі на ўскраіны дзяржавы – Дон, Запарожжа, Яік’ [4, с. 574], **Калеснік, Калеснікаў** ‘майстар, які вырабляе колы, калёсы’ [4, с. 586], **Каплан** рэг. ‘капелан’ [2, с. 180], **Катлярчук** ст. бел. ‘майстар, які вырабляе катлы’ [2, с. 192], **Коваль** ‘рабочы, майстар, які займаецца коўкай металу’ [4, с. 570], **Косар, Косараў** рэг. касец [2, с. 190], **Кравец** ‘спецыяліст па шыццю адзення’ [4, с. 719], **Кузняцоў** рэг. рус. ‘каваль’ [2, с. 227], **Кухарэнка** < ад кухар ‘повар’ [2, с. 236], **Кучар** рус. *кучерь* ‘фурман, рамізнік, вазніца’ [5, с. 395], **Кушнер, Кушнярчук** ст. бел. ‘скарняк’ [2, с. 238], **Мазай, Мазалеўскі** < ад *мазаць* ‘той, хто мажа’ ці ‘замазаны, запэцканы’ [2, с. 266], **Маскаленка** ст. бел. *маскаль* ‘падданы Маскоўскай дзяржавы’; рэг. ‘салдат’ [2, с. 277], **Мельнік, Мельнічэнка** ‘уладар млына або работнік у млыне’ [6, с. 166], **Музычэнка** ‘музыкант’ [2, с. 288], **Найман** < ад *наймаць* ‘наняты, той, каго нанялі’ [2, с. 296], **Пастухоў, Пастушэнка** < ад пастух [2, с. 317], **Півавар, Пісарэнка** < ад пісар [2, с. 324], **Плясун** рэг. рус. ‘танцор’ [2, с. 438], **Рудніцкі** ‘той, хто здабывае ці плавіць руду’ [2, с. 354], **Салдаценка** < ад салдат [2, с. 362], **Сатнічэка** < ад сотнік [2, с. 387], **Свістуноў** < ад свістун [2, с. 369], **Сітнікаў** рэг. ‘той, хто робіць ці прадае сіты’ [2, с. 375], **Сотнік** ‘начальнік сотні воінаў у Старажытнай Русі’; ‘у дарэвалюцыйнай Расіі – афіцэрскі чын у казацкіх войсках, асоба, якая мела гэты чын’; ‘начальнік адміністрацыйна-тэрытарыяльнай сотні на Украіне ў 16–18 стст.’ [7, с. 235], **Старажэнка** < ад стораж [2, с. 391], **Стольнікаў** < ад стольнік ‘у Рускай дзяржаве 13–17 стст. – прыдворны чын (пасада) рангам ніжэй баярскага; прыдворны’ [7, с. 327], **Стораж, Стукач** ‘той, хто стукае’ [2, с. 395], **Стэльмах** ‘майстар, які робіць калёсы, сані’ [7, с. 309], **Талмачоў** бел. уст. ‘тлумач, перакладчык’ [2, с. 407], **Танцавіла, Танцэвіла** ‘танцор’ [2, с. 408], **Ткачэнка** < ад ткач ‘рабочы, майстар, які вырабляе тканіну на ткацкім станку’ [7, с. 490], **Хадакоўскі** < ад хадак рэг. уст. ‘пасыльны’, ‘пешаход’ [2, с. 425], **Царанок** < ад цар ‘тытул манарха ў Расіі, Балгарыі, Сербіі; асоба, якая мае гэты тытул’ [8, с. 228], **Цесля** ‘цяслар’ [8, с. 241], **Цясленка, Цяслюк** < ад цясла [2, с. 443], **Чабатароў** рэг. ‘сапожнік’ [2, с. 444], **Шаўцоў, Шаўчук, Шаўчэнка** рэг. ‘сапожнік, шавец’ [2, с. 473], **Шутаў** < ад шут рус. ‘блазен’ [2, с. 485], **Шынкарчук, Шынкарэнка** < ад шынкар ‘уладальнік шынка або прадавец спіртных напіткаў у ім’ [8, с. 429], **Ярыга** рус. уст. ‘ніжэйшы служыцель паліцыі, пасыльны’ [2, с. 500].

Шырока прадстаўлены ў прозвішчах Нараўлянскага раёна фізічныя і разумовыя характарыстыкі чалавека, асаблівасці характару, яго схільнасці і прывычкі: **Бабак** рэг. ‘дурань, безгалоўны чалавек’ [2, с. 28], **Байчук** бел. ‘гаварун, пустамеля’; рус. ‘гаварун, апавядач’ [2, с. 33], **Бамбіза** ‘рослы, непаваротлівы, няскладны чалавек’ [2, с. 40], **Белазораў, Белабародаў, Белавус, Белавусаў, Белаглавак, Белаглаўка, Белікаў, Бельчанка, Буйда** рус. *буйда* ‘непаваротлівы’ [2, с. 65], **Бяглюк** < ад беглы [2, с. 48], **Бялько, Бяляеў** < ад белы [2, с. 51], **Бяспалаў, Бяспалы** ‘у якога няма (ці нехапае) пальцаў’ [3, с. 443], **Высоцкі** < ад высокі [2, с. 91], **Галай** укр. *галай* ‘крыкун’ [2, с. 97], **Гарбелаў** < ад гарбель ‘гарбаты’ [2, с. 102], **Гарбункоў, Гарбуноў** < ад гарбун [2, с. 103], **Гарлачоў** рэг. ‘той, хто бярэ горлам, гарлапан’ [2, с. 103], **Гарэлька** < ад гарэлы [2, с. 105], **Глёза** рус. *глёзкий* ‘гладкі, слізкі’ [2, с. 110], **Глушкоўскі, Глушынінскі** < ад глухі [2, с. 111], **Горбылеў** ‘гарбаты’ [2, с. 102], **Губараў** рэг. ‘губач, губаты’ [2, с. 119], **Даўжэнка** < ад доўгі [2, с. 134], **Зуеў** рэг. ‘рослы хлопец з паводзінамі дзіцяці, недарэка’ [2, с. 161], **Карнавухаў** рэг. ‘карнавухі, з кароткімі вушамі’ [2, с. 186], **Карзуноў, Корзун** рус. *корзун* ‘без пярэдніх зубоў, шчарбаты’ [2, с. 214], **Красавін** рус. *красава* ‘прыгожы чалавек, прыгажун’ [2, с. 217], **Крываног, Крывашэнка, Крывянок, Крыўчанка** < ад крывы [2, с. 222], **Крыкун** разм. ‘той хто многа крычыць, плача’ [4, с. 740], **Крыўчанка** < ад крывы [2, с. 222], **Куксачэнка** < ад кукса [2, с. 228],

Кульжыцкі, Кульга < ад *кульгаць* ‘кульгавы’ [2, с. 230], **Кульпа** рус. *кульпа* ‘бязрукі ці з пакалечанай рукою’, ‘пакалечаная рука, куksа’ [2, с. 230], **Кулявец** рэг. ‘кульгавы, храмы’ [2, с. 230], **Лагутка** рус. данск. *лагутей* ‘дурнаваты, калека’, *лагутка* ‘прастак, дурань’ [2, с. 241], **Лобанаў** рус. *лобан* ‘чалавек ці жывёліна з вялікім ілбом’ [2, с. 239], **Лысюк** < ад лысы [2, с. 260], **Лягун** ‘той, хто ляжыць, лежабок’ [2, с. 263], **Маневіч** < ад манец рэг. ‘ілгун, абманшчык, той, хто маніць’ [2, с. 275], **Марголін, Маргулёў, Маргулец** < ад марголь ‘маргун’ [2, с. 275], **Махнач** рэг. ‘махнаты чалавек’ [2, с. 280], **Мацак** разм. ‘здоровы, дужы чалавек’ [6, с. 127], **Мігай** ‘маргун’ [2, с. 284], **Міраносаў** < ад міранос [2, с. 285], **Мохарт** рус. *мухорт* ‘несамавіты, нязграбны, непрыгожы чалавек’ [2, с. 290], **Мудранок** укр. ‘кемлівы, здатны, разумны чалавек, мудрагель’ [2, с. 288], **Парніцкі** < ад парны ‘які ўваходзіць у пару, парны ад чаго’ [2, с. 314], **Піскун** разм. ‘той, хто часта пішчыць’ [9, с. 259], **Пышнік** ‘ганарлівец’, ‘пестун’ [2, с. 341], **Рабенка, Рабы, Рабянок** < ад рабы [2, с. 344], **Рудзько** рэг. *рудзька* ‘руды, рыжы чалавек’ [2, с. 354], **Саранкоўскі** < ад саранок тат., кірг. ‘скупы, прыжымісты, прагны чалавек’ [2, с. 366], **Сівак** ‘чалавек з сівымі валасамі’ [2, с. 372], **Сіўчук** ‘сівы, сівак’ [2, с. 375], **Сляпкоўскі** < ад сляпы [2, с. 383], **Філонаў, Філоненка** жарг. ‘гультай’ [2, с. 423], **Хаменка, Хамянок** < ад хам [2, с. 426], **Цішкевіч, Цішчанок** укр. *тишко* ‘ціхоня’ [2, с. 439], **Чарненка, Чарнецкі, Чарняк** < ад чорны [2, с. 450], **Чарняўскі** < ад чарнявы [2, с. 448], **Чухінскі, Чухман** ‘той, хто чухаецца’ [2, с. 454], **Шаціла** рэг. ‘той, хто шатаецца, ходзіць без справы, бадзяга’, укр. *шатило* ‘ілгун’ [2, с. 478], **Шмаргун** рэг. ‘той, хто шморгае носам’ [2, с. 478], **Шырко** < ад шырокі [2, с. 492], **Юдзін, Юдэнка** ‘зброднік; каварны чалавек, хітун’ [2, с. 496], **Юрчанка** < ад юрко ‘юркі, жвавы чалавек’ [2, с. 497], **Ядчанка** < ад ядко ‘той, хто добра, ахвотна есць, ядун’ [2, с. 498].

Словы, што абазначаюць жывёльны свет, у кожным раёне могуць валодаць сваёй спецыфікай, якая тлумачыцца як мясцовымі прыроднымі ўмовамі, так і асаблівасцямі мясцовых гаворак. У складзе сучасных прозвішчаў Нараўлянскага раёна даволі часта сустракаюцца словы, матываваныя назвамі жывёл, звяроў, птушак, насякомых: **Баранаў, Бараненка, Бараніч, Бараноўскі, Бобер, Быкаў, Быкоўскі, Бычкоўскі, Волкаў, Гнедчык, Гнядко, Гнядзько** рус. *гнедко* ‘клічка гнядога каня’ [2, с. 112], **Зайкоўскі, Зайчык, Заяц, Зубрыцкі, Кабанёк, Кабылінскі, Казёл, Казлоў, Казлоўскі, Козел, Козінцаў, Кот, Котаў, Кроль** бел. рэг. ‘трус’ [2, с. 218], **Крысько** рус. ‘пацук’ [2, с. 223], **Кунец, Куніцкі** рус., укр. *куна* ‘куніца’ [2, с. 230], **Лашкевіч** рус., укр. *лоша* ‘жарабя’ [2, с. 248], **Ліс, Лісіцын, Лісоўскі, Лось, Мурга** ўкр. *мургіль* ‘вол амаль чорнай масці’ [2, с. 289], **Мядзведскі, Рак, Русак** бел., рус. ‘заяц-русак’ [2, с. 355], **Сарнаў, Сарноўскі** < ад сарна ‘парнакапытная жвачная жывёліна сямейства пастарогіх; горная каза з невялікімі рагамі’ [7, с. 63], **Турцэвіч** < ад тур ‘першабытны дзікі бык, які з’яўляецца адным з продкаў буйной рагатай жывёлы’ [7, с. 353]; **Арлоў, Вараб’ёў, Верабей, Врублеўскі** польск. *wróbel* ‘варабей’ [2, с. 90], **Глушэц** заал. ‘глушэц’ [2, с. 112], **Голуб, Грак, Жураўскі** < ад жураў рэг. ‘журавель’ [2, с. 148], **Кулік, Кунц, Кунцэвіч** рус. *кунца* ‘птушка сініца’ [2, с. 231], **Савянок** < ад сава [2, с. 360], **Сайкоўскі** < ад сойка [2, с. 386], **Сакалоўскі, Салавей, Сарокін, Сарочанка, Сікорскі** ўкр. *сикорка* ‘сініца’ [2, с. 373], **Сыч, Сычоў, Сычэўскі, Цяцера** разм. ‘цяцярुक’ [8, с. 285], **Чайка, Чайко, Чыж, Чыжэўскі, Шпак, Шпакоўскі; Акула, Акуленка, Акуліч, Акунец, Карасёў, Карпаў, Карпенка, Карповіч, Лешчанка, Лінкевіч, Сазонаў, Сазанчук; Жук, Жукаў, Жуковіч, Жукоўскі, Камарчук, Мураўёў, Мурашкін, Муха, Мухін, Прус** ‘рыжы таракан’ [9, с. 402].

Сярод адапелятыўных прозвішчаў сустракаюцца найменні, у аснове матывацыі якіх ляжыць месца жыхарства асобы. Напрыклад: **Кашуба** < ад кашубы ‘народнасць, блізкая да палякаў, якая жыве ў Польскім Прымор’і’ [4, с. 673], **Літвін, Літвінаў** ст. бел. ‘літовец’, ‘жыхар Літвы’ [2, с. 263], **Мазур, Мазурэнка** ‘выхадзец з Мазуршчыны’ [2, с. 267], **Макавецкі** з в. Макава [2, с. 268], **Падаляк** укр. *подоляк* ‘жыхар Падолля’ [2, с. 305], **Падбярэзны** ‘які жыве ля бяроз, пры бярэзніку, пад бярозамі’ [2, с. 306], **Палянскі** < ад палянін ‘той, хто пражываў у палявой бязлеснай мясцовасці’ [2, с. 312], **Пінчук** ‘выхадзец з г. Пінска’ [2, с. 324], **Рагавец** ‘які жыве на рагу вуліц ці з в. Рогава’ [2, с. 344], **Цішкавец** з в. Цішкі, Цішкава [2, с. 439], **Чэркас** < ад чэркесы ‘адзін з народаў, якія насяляюць Карачаева-Чэркескую аўтаномную вобласць’ [8, с. 337], **Швед** < ад шведы ‘народ скандынаўскай групы, якая складае асноўнае насельніцтва Швецыі’ [8, с. 363].

У мінулым харчаванне займала важнае месца ў жыцці людзей, што звязана з цяжкай працай. Таму зразумела, чаму ад гэтых назваў утварылася даволі шмат прозвішчаў. Гэта і назвы першых страў, і назвы каш, і назвы страў з мукі. Хлеб з'яўляўся і з'яўляецца галоўным прадуктам харчавання, таму не магло не быць прозвішча, утворанага ад слова "хлеб". **Аўсянік, Аўсянікаў** < ад аўсянік 'аўсяны блін' [2, с. 26], **Бардзін**, укр. *барда* 'акраец хлеба' [2, с. 42], **Галушкевіч** < ад галушка 'страва ў выглядзе дробных клёцак (з мукі або дранай бульбы), прыгатаваных на булёне ці на малацэ [4, с. 22], **Жур** 'нягусты, аўсяны кісель' [4, с. 260], **Жырко** рэг. 'тлушч' [2, с. 151], **Корж, Крупа, Кулажанка** < ад кулага рэг., рус., укр. 'страва з мукі' [2, с. 228], **Кулеш, Лойка** < ад лой 'нутраны тлушч (авечы, ялавічны)' [6, с. 58], **Маслоўскі, Маслючэнка** < ад масла [2, с. 277], **Нішчыменка** < ад нішчым *нішчымніца* 'посная яда' [2, с. 300], **Перапеча** 'перапечка' [2, с. 321], **Рабко, Рабчэўскі** ўкр. *рыбка* 'страва з пшана і грэцкай мукі' [2, с. 344], **Шчэрбень** рус. *щербя* 'гарачая поліўка', 'уха' [2, с. 489], **Юшкевіч, Юшчанка** < ад юшка 'юшка, сок ад чаго-небудзь варанага, жыжка, жыдкая частка стравы, навар з мяса ці рыбы, суп з бульбай, рыбны суп', 'сок у капусце, яблыках і інш.', 'кампот з сухіх груш' [2, с. 497].

Невялікую групу складаюць прозвішчы, утвораныя ад частак цела і покрыва цела чалавека і жывёлін, назваў абутку і адзення, з'яў прыроды: **Галавацкі, Галаўкоў, Галоўкаў, Гарлачоў, Жываток, Зубенка, Зубчанка, Каленка, Лапіцкі, Маслак** разм. 'вялікая косць, пераважна сцегнавая; вытарклая косць' [6, с. 117], **Носка, Ражкоў, Ражоўскі** < ад рог [2, с. 351], **Усік, Хобатаў, Шульга, Шульжэнка** рус. 'левая рука', 'ляўша' [2, с. 482]; **Бірукоў** < ад бірук цюрк. 'зімовая шапка з воўчай футры' [2, с. 54], **Буднік, Будніцкі** рус. *будник* 'буднік, будзённае адзенне' [2, с. 64], **Кобец** < ад коба ўкр. 'капюшон, башлык у адзенні' [2, с. 209], **Пасталюк** < ад пасталы бел. 'скураныя лапці' [2, с. 319], **Чугай** бел. рэг. 'армяк, світка' [2, с. 451], **Шатко** рэг. 'рыза на вобразе', 'багатае адзенне' [2, с. 470], **Шуба; Булак** кірг., каз. 'крыніца, ручаёк' [2, с. 66], **Вятроў, Грамовіч, Громік** < ад гром [2, с. 166], **Заранок, Зарніцкі, Мароз, Марозаў**.

Не засталіся не заўважанымі і прылады працы чалавека, прадметы бытавога ўжытку і іх часткі. **Бойка, Булыга** рус. 'дубіна, сукаватая палка', 'валун, круглы камень' [2, с. 67], **Віткоўскі** < ад вітка 'пярэвітка', рэг. 'вяха, тычка' [2, с. 88], **Гвоздзеў** < ад гвоздзь [2, с. 106], **Гут** польск. *gut* 'крывое сукаватае дрэва, непрыгоднае дрэва' [2, с. 122], **Дзяркач** 'стары венік без лісцяў; галень' [4, с. 182], **Жыгадла** рэг. 'металічны прут, якім кавалі выпальваюць дзіркі ў дрэве', 'нагайка' [2, с. 149], **Камянок, Камянюк** < ад камень [2, с. 176], **Каробкін** < ад каробка [2, с. 186], **Касакевіч** укр. *косак* 'вялікі нож, якім сякуць капусту' [2, с. 190], **Касуха** рус. *косуха* 'трохкутная палічка ці столік' [2, с. 191], **Качура** рус. *качура, кочура* 'мэндлік, мэдлік' [2, с. 196], **Козыр, Козыраў, Косар, Косараў** < ад касар рус. *косарь* 'вялікі нож, якім шчапаюць лучыну' [2, с. 190], **Кражаў** < ад краж 'калода' [2, с. 217], **Кручок** 'крук, кручок' [2, с. 119], **Крыжык, Крэмень, Куц** ст. рус. *куца* 'шалаш, хаціна' [2, с. 236], **Лапета** літ. *lõpeta* 'лапата' [2, с. 245], **Лемех** рэг. 'лямеш' [2, с. 250], **Мішура, Матузка** рэг. матуз [2, с. 279], **Мяшкоў, Пігулеўскі** рэг. *пігулка* 'пілюлька' [2, с. 323], **Пішчала** ўкр. *пиццало* 'свісток' [2, с. 325], **Рогачаў** < ад рогач рэг. 'ражон, палка', 'рычаг для пад'ёму' [2, с. 345], **Скавародка, Скуратоўскі** < ад скурат [2, с. 380], **Сукач** рэг. 'ссуканая (не звітая) з пняўкі ці льну вярочка' [2, с. 397], **Траўнічак** < ад траўнік 'старадаўняя кніга, якая змяшчае апісанне лекавых раслін' [7, с. 515], **Файкоў** бел. рэг., рус. 'люлька' [2, с. 423], **Хамутоўскі** < ад хамут [2, с. 427], **Целеш** бел. *целеш* 'калода, кругляк' [2, с. 437], **Шляга** 'прылада, ударамі якой трамбуюць ці ўшчыльняюць глебу, пясок, каменне, выраўноўваюць паверхню' [8, с. 375], **Ярмак** рэг. 'невялікі гліняны гаршчок для варкі яды' [2, с. 500].

Словы, якія абазначаюць асоб па сваяцтву ці па становішчы ў сям'і, становішчы ў грамадстве, у калектыве, можна сустрэць у наступных прозвішчах: **Бабіч** рэг. 'дзіця, якое нарадзілася ў бабкі-павітухі ці ў старой жанчыны', рус. 'бабнік' [2, с. 29], **Галючак, Галючок, Галючук** < ад галюк укр. 'бядняк' [2, с. 100], **Дваракоўскі, Дварак** рэг. *дварак* 'шляхціч', рус. *дворяк* 'дваровы чалавек' [2, с. 128], **Ждан** < ад *ждаць* 'чакаць', 'дзіця, якога чакаюць, хочуць' [2, с. 146], **Жыдкевіч** < ад жыд [2, с. 150], **Каралькоў** < ад кароль

[2, с. 187], **Кардаш** тат. *кордаш* ‘равеснік, аднагодак’ [2, с. 185], **Кацапаў** уст. ‘зневажальная назва рускага (у адрозненне ад украінца, паляка)’ [4, с. 669], **Кацура** ст. бел. *кацер* ‘ератык’ [2, с. 194], **Малец**, **Мальцаў**, **Мальчук** рэг. ‘хлопец, падростак’ [2, с. 271], **Малуха** рус. ‘дзіця, малыш’, ‘меншы ў сям’і’ [2, с. 271], **Маскаленка** ст. бел. *маскаль* ‘падданы Маскоўскай дзяржавы’, рэг. ‘салдат’ [2, с. 277], **Навацкі**, **Новак** < ад новак рэг. ‘новы чалавек у сяле’, ‘новы член у сям’і’ [2, с. 294], **Навіцкі**, **Новік**, **Новікаў** < ад новік рэг. ‘новы чалавек у сяле’, ‘новы член у сям’і’ [2, с. 294], **Найдзюк** рус. смал. *найдён* ‘падкідыш’, бел. *знайдзён* ‘знайдыш’ [2, с. 196], **Няпомняшчы** рус. *непомнящий* ‘бяспамятны, так называлі бадзяг, якія гаварылі, што не памятаюць радзімы і бацькоў’ [2, с. 302], **Пазнякоў** рус. *поздняк* ‘апошняя дзіця ў старых бацькоў ці дзіця, якое нарадзілася праз доўгі час пасля папярэдняга’ [2, с. 308], **Панчанка**, **Панчык** < ад пан [2, с. 313], **Папок** < ад поп [2, с. 329], **Прымак**, **Прымачэнка** ‘муж, якога прынялі ў сям’ю жонкі, які жыве ў доме жонкі’ [9, с. 448], **Прыходзька** ‘той, хто прыйшоў, прышлы’ [2, с. 336], **Старажылін** < ад старажыл [2, с. 390], **Старчанка** < ад старац [2, с. 390], **Трацяк**, **Трацякоў** ‘трэці па ліку’ [2, с. 413], **Траян** укр. *троян* ‘бацька траіх блізнят’ [2, с. 413], **Удавенка**, **Удовенка** < ад удава [2, с. 420].

Значная колькасць прозвішчаў утваралася ад назваў дрэў, раслін і іх частак, кветак і інш.: **Альховік** рэг. ‘алешына, вольха’ [2, с. 20], **Беразняк**, **Беразоўскі**, **Вішнякоў**, **Вярбіцкі**, **Грушэўскі**, **Дуб**, **Дубінок**, **Дубовіч**, **Дубоўскі**, **Калінічэнка**, **Калінскі**, **Ліпскі**, **Ракіцкі**, **Старадуб** рус. *стародуб* ‘стары дуб’, назва расліны [2, с. 389], **Явар**; **Баравік**, **Бурак**, **Буракоўскі**, **Грыбоўскі**, **Гуркоў**, **Жолуд**, **Жолудзь**, **Качан**, **Качанаў**, **Качаноўскі**, **Лапушынскі**, **Маліноўскі**, **Палей** рус. назва расліны [2, с. 309], **Прышчэп**, **Прышчэпа** ‘расліна, якой перасаджаны орган іншай расліны; прышчэпленая расліна’ [9, с. 503], **Струк**, **Струкаў**, **Хмялевіч**, **Хмялеўскі**.

Назвы абстрактных паняццяў сустракаюцца ў наступных прозвішчах: **Гаек**, **Гаеўскі**, **Гаёк** < ад гай рус. ‘крык, гам, шум’ [2, с. 94], **Ганьба**, **Гуль** рус. ‘вясёлы шум’ [2, с. 121], **Завадскі** < ад завада ‘недахоп, вада’, ‘перашкода’, ‘непаразуменне, валакіта’ [2, с. 153], **Злобін** рус. *злоба* ‘злосць, гнеў’ [2, с. 160], **Карачун** рэг. ‘курч, сутарга’, ‘нечаканая смерць у маладым веку’, ‘нядобры дух, які скарачае жыццё’ [2, с. 184], **Нячай** ст. рус. *нечай* ‘сумненне, адчай’ [2, с. 303], **Пабядзінскі** рэг. і рус. ‘перамога’ [2, с. 184], **Ропат** рус. *ропот* ‘нараканне, папрокі’ [2, с. 352], **Рэвуцкі** рус. уст. *реут* ‘звон’ [2, с. 358], **Свабода**, **Славінскі**, **Шарамет** тур. *шеремет* ‘жвавасць, гарачнасць каня’ [2, с. 467], **Шэлест** рэг. ‘шастанне, шамаценне, шолах’ [2, с. 494].

Багаты фактычны матэрыял дае нам магчымасць сцвярджаць, што самай прадуктыўнай матывацыйнай базай для ўтварэння прозвішчаў Нараўлянскага раёна з’яўляецца адапелятыўная лексіка, якая прадстаўлена разнастайнымі лексіка-семантычнымі групамі. Найбольш пашыранымі з’яўляюцца прозвішчы, што ўтварыліся ад прафесій, фізічных і разумовых характарыстык чалавека, асаблівасцей характару, яго схільнасцей і прывычак, назваў расліннага і жывёльнага свету. Менш пашыраны прозвішчы, што ўтварыліся ад прадуктаў харчавання, абутку, адзення, геаграфічных назваў. Рашаючымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з’яўляецца народная назіральнасць. Нельга не пагадзіцца з Ул. Юрэвічам, які слушна адзначае: «як пабагацелі б мы, каб больш даследавалі паходжанне беларускіх імён і прозвішчаў, традыцыйных мянушак, усяго народнага іменаслоўя, каб мелі, нарэшце, поўны збор антрапонімаў, носьбіты якіх жывуць на Беларусі і з’яўляюцца жывым помнікам» [10, с. 211].

Літаратура

1. Суперанская, А. В. Современные русские фамилии / А. В. Суперанская, А. В. Сусллова ; под. ред. Ф. П. Филина. – М. : Наука, 1981. – 176 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія 2 : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1977. – Т. 1 : А–В. – 608 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1978. – Т. 2 : Г–К. – 768 с.
5. Русско-белорусский словарь : в 2 т. / ред. К. К. Атрахович (Кондрат Крапива). – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Минск : Белорусская советская энциклопедия, 1982. – Т. 1 : А–О. – 648 с.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1979. – Т. 3 : Л–П. – 672 с.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1982. – Т. 5, ч. 1 : С–У. – 663 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1984. – Т. 5, ч. 2 : У–Я. – 608 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Інс-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1980. – Т. 4 : П–Р. – 768 с.
10. Юрэвіч, Ул. Слова жывое, роднае, гаваркое ... / Ул. Юрэвіч. – Мінск, 1988. – 182 с.

Спіс умоўных скарачэнняў

бел. – беларускае; жарг. – жаргоннае; заал. – заалагічнае; каз. – казахскае; кірг. – кіргізкае; літ. – літоўскае; польск. – польскае; разм. – размоўнае; рус. – рускае; рус. данск. – рускае данскае; рус. смал. – рускае смаленскае; рэг. – рэгіянальнае; ст. бел. – старабеларускае; ст. рус. – старарускае; стст. – стагоддзі; тат. – татарскае; укр. – украінскае; уст. – устарэлае; цюрк. – цюркскае.

Гомельский государственный технический
университет имени П.О. Сухого

Поступила в редакцию 18.11.2025